

Een kritische reflectie op Robert Nozicks

'State-of-Nature Theory' ¹

Leo Fretz

Opmerking vooraf

In het onderstaande artikel worden de eerste vijf hoofdstukken van het eerste deel van Robert Nozicks geruchtmakende boek *Anarchy, State and Utopia* ² kritisch gereconstrueerd. Deze beperking tot het eerste deel van Nozicks studie heeft tweërlei oorzaak. In de literatuur is tot nog toe juist aan dit deel nauwelijks aandacht besteed, terwijl het mijns inziens het meest relevante en sterkste van het gehele boek is. Verder ben ik ervan overtuigd dat, hoewel een externe kritiek op Nozicks politiek-theoretische stellingname bepaald gerechtvaardigd is, een interne kritiek op en vanuit de epistemologische argumentaties, waarop deze stellingname steunt, een noodzakelijke aanvulling vormt op die externe kritiek. Het zesde en laatste hoofdstuk van het eerste deel wordt niet in mijn beschouwingen betrokken. Zoals Nozick zelf zegt is zijn theorie over het ontstaan van de minimale staat in de eerste vijf hoofdstukken volledig ontwikkeld.

§ 1 *Dat er staten zijn is een feit. Dat er geen of nauwelijks geen staatloze samenlevingen van grotere omvang zijn is een feit van ingrijpender orde. Dit feit immers roept de vraag op of er überhaupt een staat zou behoren te zijn, een vraag die op zijn beurt, indien hij bevestigend wordt beantwoord, weer nieuwe vragen genereert zoals: hoe behoort die staat eruit te zien?, welke zijn zijn bevoegdheden?, hoe dienen deze te worden uitgeoefend?, aan welke beperkingen zijn deze bevoegdheden onderhevig? Dit soort fundamentele vragen wordt aan de orde gesteld in de politieke filosofie. Daarnaast is minstens even urgent de historische vraag, welke oorzaken tot het fenomeen van de staat hebben geleid. Dit is de centrale vraag in die tak van wetenschap, die wel wordt aangeduid als politieke theorie. Met een zeker recht kan men opmerken, dat de beide vragen — of er een staat behoort te zijn en hoe de staat is ontstaan — niet van elkaar zijn los te maken. Immers, indien zou blijken, dat een staatloze samenleving nooit enige overlevingskansen heeft, dan kan men onder de aanname, dat de 'survival' van de menselijke samenleving zelf niet ter discussie kan worden gesteld, op goede gronden verdedigen, dat de beide kernvragen uit de politieke filosofie en politieke theorie in feite één en hetzelfde probleem betreffen. Eén van de redenen, waarom heden ten dage een principieel onderscheid tussen politieke filosofie en politieke theorie door*

velen als zinloos wordt verworpen, is dan ook de overtuiging, dat een 'staat-loze samenleving' als een contradictio in terminis moet worden beschouwd. Ook al erkent men dat beide vragen in beginsel het volgen van twee wegen rechtvaardigt, het inzicht dat deze wegen uiteindelijk in hun antwoord convergeren brengt velen ertoe zich van methodologische scrupules te ontdoen en nog slechts één wetenschap te bedrijven: de politicologie.

In het voetspoor van vele verstandige marxisten en anarchisten verzet de liberale Nozick zich tegen deze simplificatie. Als goed filosoof erkent hij het principiële onderscheid tussen beide vraagstellingen. Maar de pretentie van zijn antwoord, zoals geformuleerd in het eerste deel van zijn studie, is van dien aard, dat ook hij ten slotte zich — zij het contre coeur (IX) — gedwongen ziet tot een politiek-theoretische uitgangspositie, waarbij de filosofische twijfel heeft plaats gemaakt voor de evidentie van een minimale staat. Nozick kan worden beschouwd als een Descartes binnen de sociale filosofie. In een radicale èpochè zet hij de staat in al zijn concrete verschijningsvormen tussen haakjes om uiteindelijk een 'gedachte'-staat te postuleren als onwrikbaar fundament voor een nieuwe staatstheorie. De anarchistische twijfel wordt door hem ten slotte ingeruild voor een weliswaar minimale, maar tegelijk apodictische zekerheid, culminerend in een felle aanval op de moderne verzorgingsstaat³ en een blauwdruk voor een ultra-liberaal utopia⁴.

§ 2 Bij een kritische beschouwing van het gedachtenexperiment, dat in deel I wordt voltrokken, verdient het aanbeveling de strekking van het eerste hoofdstuk goed tot zich dóór te laten dringen. Nozick plaatst zichzelf hier ogenschijnlijk in de traditie van sociaal-filosofen van Hobbes tot heden door evenals dezen een 'state-of-nature-theory' te ontwikkelen. Maar er is één belangrijk verschil: in zijn theorie is geen plaats meer voor een sociaal contract. Juist omdat de mensen in zijn natuurlijke staat noch extreem slecht (zoals bij Hobbes), noch extreem goed zijn (zoals bij Godwin), slaagt hij erin het verouderde concept van een sociaal contract uit zijn theorie te weren.⁵ Noch uit een paranoïde zucht tot lijfsbehoud, noch uit een onverklaarbaar altruïsme stelt de mens in zijn natuurlijke staat zich onder wederzijdse sociale controle. Het ontstaan van de minimale sociale structuren in zijn natuurlijke staat is een volstrekt spontaan gebeuren, het niet-geïntendeerde resultaat van strikte individuele, rationele overwegingen van mensen die beschikken over een minimale notie van wat goed is en wat kwaad en die dienovereenkomstig handelen (6).

Men doet Nozick onrecht, wanneer men suggereert dat hij Lockes natuurlijke staat als startpositie kiest en daarmee bij voorbaat zijn uiteindelijke liberalistische standpunt veilig stelt (9). Nozicks uitgangspositie is geenszins identiek met die van Locke, maar belangrijker nog zijn de overwegingen die tot

de keuze van een 'Locke-achtige' startpositie hebben geleid. Nozick is een integer filosoof. Hem is er alles aan gelegen om de claim van *sommige* anarchisten, als zou de staat *altijd* en *in iedere vorm* in strijd zijn met individuele grondrechten en derhalve als intrinsiek slecht moet worden gekarakteriseerd, zo eerlijk mogelijk op houdbaarheid te toetsen. Derhalve kiest hij een natuurlijke staat '*à la Locke*', een staat, waarin mensen over de meest elementaire morele intuïties beschikken, dat je elkaar niet behoort dood te slaan, noch elkaars gezondheid schade mag berokkenen, dat je elkaars vrijheid behoort te respecteren en het recht op eigendom dient te eerbiedigen. Wanneer de stelregel in deze zuinige formulering getuigt van een 'liberalistische' moraal, dan zijn heel wat marxisten en anarchisten liberalistischer dan Locke en wordt iedere discussie zinloos. Eerst wanneer de *omvang* van deze grondrechten aan de orde wordt gesteld, zoals dat in deel II gebeurt, is verontwaardiging op zijn plaats. Niet Nozicks 'gedachte', maar de 'werkelijke' minimale staat, zoals die hem voor ogen staat, is een ethisch monstrum, en als zodanig bovendien in strijd met een aantal door hem in deel I verdedigde posities. Dit wil ik — althans in een eerste aanzet — verder toelichten.

§ 3 Zoals gezegd, de vraag of er een staat *behoort* te zijn is voor Nozick een politiek-filosofisch probleem van de eerste orde. *Hoe* de staat is of zou kunnen zijn ontstaan is daarbij een kwestie voor de politieke theorie. Het raffinement van Nozicks behandeling van beide vragen — op zich dus elk autonoom — manifesteert zich in de wijze waarop hun onderlinge samenhang in de hoofdstukken 2 t/m 5 wordt uitgewerkt. Het programma voor deze uitwerking wordt in hoofdstuk 1 geformuleerd. Nozick kiest in de tweede paragraaf van dit hoofdstuk ('Explanatory Political Theory') niet voor een historisch-genetische methode bij het onderzoek naar het ontstaan van de staat, maar voor een strikt epistemologische aanpak. Hij voert als praktische argumenten voor deze keuze aan, dat een poging om het politieke domein terug te vertalen in termen van een werkelijk niet-politiek domein als uitzichtsleloos moet worden beschouwd. Een fundamentele verklaring in deze genetische zin acht hij uitgesloten. Meer heil verwacht hij van een fundamentele verklaring, waarin een politiek domein in termen van een *mogelijk* niet-politiek domein logisch consistent wordt beschreven. Zelfs indien zou blijken dat het aldus beschreven niet-politieke domein in werkelijkheid niet bestaat, dan nog heeft de verklaring zin gehad, omdat — aldus Nozick in het voetspoor van Hempel — de verklarende kracht van een 'potential explanation'⁶ niet mag worden onderschat, ook al is de verklaring in feite defect. Met deze keuze slaat Nozick twee vliegen in één klap. Hij presenteert niet alleen een alleszins acceptabel politiek-theoretisch verklaringsmodel, maar, indien hij erin slaagt dit model in een theorie te concretiseren, beschikt hij tevens over een poli-

tiel-filosofisch instrument om over het bestaansrecht van de staat te beslissen. Bovendien stelt een defecte 'potential explanation' ons niet alleen beter in staat het defect te localiseren, door de bestaande staat aan een mogelijke staat te toetsen. Zij stelt ons tevens in de gelegenheid om de bestaande staat moreel te toetsen, indien blijkt dat zij uitsluitend defect is in haar morele vóóronderstellingen. Aldus maakt Nozick van de wetenschappelijke nood een filosofische deugd. Men dient goed te beseffen, dat Nozick aldus op uiterst geraffineerde wijze de weg effent voor een extrapolatie van een strikt wetenschapstheoretisch gezichtspunt naar een filosofische conceptie van ruimere omvang. Immers, de wetenschapstheoretische reflectie, dat een eventueel te leveren 'fundamental potential explanation' van het fenomeen van de staat ons in staat stelt dit verschijnsel beter te leren begrijpen, gekoppeld aan het feit, dat een logisch-consistente 'state-of-nature-theory' als zulk een fundamentele 'potential-explanation' kan worden beschouwd, leidt bij Nozick tot het inzicht dat 'we learn much by seeing how the state could have arisen, even if it didn't arise that way. If it didn't arise that way, we also would learn much by determining why it didn't; by trying to explain why the particular bit of the real world that diverges from the state-of-nature-model is as it is' (9). Met deze woorden wordt een wetenschapstheoretische reflectie rijp gemaakt voor een regulatieve functie binnen een utopische theorie. Als blijkt dat de werkelijke staat niet beantwoordt aan de 'gedachte' staat, terwijl deze 'gedachte' staat als moreel solide moet worden beschouwd, dan kan een toetsing van de werkelijke aan de mogelijke staat leiden tot een verwerping van de eerste op morele gronden. Nog concreter, indien de fundamentele 'potential explanation' in de hoofdstukken 2 t/m 5 uitsluitend defect is in die zin, dat morele vóóronderstellingen zijn ingebouwd die bij *feitelijke* staatsvorming geen rol blijken te hebben gespeeld, dan kan men deze staat op politieke filosofische gronden verwerpen — althans wanneer men met Nozick aanneemt, dat ethische beginselen niet alleen als achtergrond van de politieke filosofie maar tevens als haar grensstenen dienen. Het voorstel dat Nozick in hoofdstuk 1 doet is op zich buitengewoon opwindend. Wanneer men erin slaagt een logisch consistente schets te geven van een staatsvormingsproces, dat bij toetsing aan de werkelijkheid bovendien uitsluitend of bijna uitsluitend defect blijkt te zijn in zijn morele vóóronderstellingen over moreel gedrag van mensen, dan beschikt de politieke filosofie over een geducht wapen. Juist vanwege dit enorme belang is het zaak Nozicks schets aandachtig en kritisch te volgen.

§ 4 In tegenstelling tot Locke meent Nozick, dat er geen staat — in de moderne betekenis van het woord — van node is om aan een aantal ongemakken in de 'state-of-nature' à la Locke het hoofd te kunnen bieden. Het ligt voor

de hand, aldus Nozick, dat de mensen in de 'state-of-nature' zullen komen tot een natuurlijke vorm van associatie, waarin men elkaar wederzijds bescherming biedt, in geval men in leven, gezondheid, vrijheid of eigendom wordt bedreigd. Al spoedig zal binnen zulk een associatie een zekere werkverdeling ontstaan, omdat het afroepbaar zijn van iedereen op elk willekeurig tijdstip opnieuw tot allerlei ongemakken leidt. Een beperkt aantal geassocieerden zal zich geheel aan beschermingsactiviteiten wijden, waarvoor zij door vrijgestelden worden beloond. Aldus ontstaat op natuurlijke wijze een zogenaamde 'protective agency'. Het ligt voor de hand, dat dát beschermingsagentschap de meeste aanhang zal verwerven, dat zich het beste van zijn taak kwijt. Hoe groter de kans op veiligheid en hoe groter de toeloop op een bepaald agentschap, des te sterker derhalve de groei van de associatie waarvan dat agentschap de exponent is. Aldus ontstaat de volgende situatie: op een grondgebied, waarvan de omvang niet nader wordt bepaald, vormen zich weliswaar verschillende associaties, ieder met hun eigen aanhang, maar in geval van botsingen tussen die associaties, zal ten gevolge van een natuurlijk selectieproces uiteindelijk slechts een zeer beperkt aantal krachtige associaties naast elkaar kunnen voortbestaan. Deze zijn er op uit hun onderlinge geschillen zo veel mogelijk vreedzaam op te lossen, omdat door voortdurende conflicten met onbesliste uitslag de belangen van *alle* betrokkenen worden geschaad. Schikking in geschillen kan eventueel plaats vinden door bemiddeling van een neutrale derde, wiens uitspraak bindend is. Uiteindelijk echter, aldus nog steeds Nozick, zal toch, ondanks de relatief sterke positie van een aantal verschillende associaties, slechts één associatie de grootste en allersterkste worden, en als 'dominant protective association' een overheersende positie verwerven. Deze associatie beschikt, uitsluitend *omdat* zij de *sterkste* is en niet op grond van verworven rechten, over een *feitelijk* machtsmonopolie.

Het proces, waarin natuurlijke aaneensluiting van individuen leidt tot een beperkt aantal associaties met elk hun eigen beschermingsagentschap en dat ten slotte uitmondt in het ontstaan van een dominante associatie, dat over een feitelijk machtsmonopolie beschikt en derhalve als 'ultra-minimale staat'⁷ kan worden gekarakteriseerd, interpreteert Nozick als een 'invisible-hand-proces'. Daaronder verstaat hij in navolging van Adam Smith een proces, waarbij individuele handelingen leiden tot een sociale structuur, die als zodanig door betrokken individuen *nóch* was voorzien, *nóch* was bedoeld, maar niettemin een uiterst positieve en nuttige werking heeft. De sociale structuur — de ultra-minimale staat — die als gevolg van het door Nozick beschreven proces is ontstaan, heeft als karakteristieke eigenschap, dat daarin sprake is van een *feitelijk* machtsmonopolie, *nóch* voorzien, *nóch* bedoeld, maar toch uitermate nuttig en moreel niet verwerpelijk.

§ 5 Op dit punt aangekomen is er aanleiding voor kritische reflectie. Op grond van welke overwegingen kan het ontstaan van een 'dominant protective association' met als belangrijkste karakteristiek een feitelijk machtsmonopolie als een positief te waarderen fenomeen worden beschouwd? Nozick antwoordt: omdat het onbedoelde monopolie praktisch nut heeft en niet strijdig is met de morele grondrechten van de individuen, wier activiteit dit verschijnsel heeft teweeggebracht. Maar is dit werkelijk een argument? Hoe dikwijls ziet men niet — Sartre heeft dit in zijn *Critique de la Raison Dialectique* indringend beschreven als het verschijnsel van de 'contrafinalité'⁸ — hoe handelingen die vanuit een oogpunt van individuele ethiek (wellicht) toelaatbaar zijn, uiteindelijk een collectieve terugslag hebben, die vanuit sociaal-praktisch standpunt als soms nog wel rendabel, maar vanuit sociaal-ethisch oogpunt als volstrekt verwerpelijk moeten worden gekwalificeerd. Wanneer Nozick beweert dat politieke filosofie altijd in een ethisch perspectief dient te worden beoefend, dan kan men dat van harte met hem eens zijn. Maar het getuigt van een vóóringenomenheid — overigens strijdig met de geest van Nozicks eigen onderneming — wanneer zonder meer wordt verondersteld, dat spanningen tussen een individuele en een sociale ethiek zijn uitgesloten. De mogelijke tegenwerping dat Nozick er nu juist op uit is de politieke filosofie, het belangrijkste segment van de sociale filosofie, *individueel*-ethisch te funderen, snijdt in dit verband geen hout. Gesteld al dat dit mogelijk is, dan dient de individuele ethiek, die als basis dient, toch op haar beurt minstens wijsgerig-antropologisch te worden getoetst. Anders geformuleerd: de vraag is geoorloofd, of het door Nozick in zijn individuele ethiek gehanteerde atomistische individualiteitsconcept vanuit een wijsgerig-antropologisch gezichtspunt houdbaar is. Kan een enigszins rationeel begaafd mens, beschikkend over een minimale morele intuïtie — een mens in Nozicks startpositie dus — in alle redelijkheid worden afgeschilderd als een monadisch individu, dat niet beseft dat juist deze grondrechten in een *inter*-dependentie van individuen liggen verankerd en derhalve als zodanig principieel een *interindividueel* karakter hebben. In § 8 kom ik op deze kwestie terug. Hier wordt volstaan met het signaleren van een probleem en het stellen van de vraag of iedere machtsvorming — spontaan of niet — wellicht al op structureel-antropologische gronden dient te worden verworpen.

§ 6 Belangrijk op dit moment is de 'dominant protective association' in haar verdere groei te volgen. Nozick stelt dat de beschikking over een feitelijk machtsmonopolie *kan* leiden tot een schending van individuele rechten. Het is heel wel mogelijk, zo betoogt hij, dat een niet-lid van de associatie, een zogenaamde 'independent' in zijn recht staat, wanneer hij op eigen kracht en met eigen middelen probeert genoegdoening te halen bij een lid van de asso-

ciatie. Het kan niet uitgesloten worden geacht, dat het betrokken lid het morele domein van de 'independent' op ontoelaatbare wijze heeft overschreden. Wanneer de associatie op grond van het machtsmonopolie de 'independent' in zijn compensatie-acties belemmert, dan schendt zij de individuele grondrechten van deze man. Voor het onrecht, de 'independent' aangedaan, is de associatie op grond van morele overwegingen compensatie verschuldigd. Die compensatie biedt zij in de vorm van gedeeltelijk *gratis* aan de 'independent' ter beschikking gestelde rechtsbescherming.⁹ Door het in acht nemen van dit compensatiebeginsel ontwikkelt de 'dominant protective association' (door het machtsmonopolie reeds een ultra-minimale staat) zich op natuurlijke wijze en in overeenstemming met de eerder aangenomen morele principes, tot een zogenaamde 'minimale staat', aldus Nozick. De 'dominant protective association' beschikt nu niet alleen meer over een machtsmonopolie, maar bovendien biedt zij rechtsbescherming aan ieder op haar territorium. Aldus is voldaan aan de twee fundamentele voorwaarden, die — althans binnen een Weberiaanse staatsopvatting — aan de vorming van een werkelijke staat moeten worden gesteld.

Naar aanleiding van de toepassing van dit compensatiebeginsel, waarvan de morele juistheid als zodanig wellicht door niemand zal worden betwist, en naar aanleiding van de consequenties van deze toepassing voor de verdere ontwikkeling van de associatie, kan men zich afvragen, welke van de beide volgende interpretaties het meest aanvaardbaar is:

- a het beschreven ontwikkelingsproces van eerste vormen van associatie tot minimale staat, waarin *logisch* inderdaad minstens *twee* stappen kunnen worden onderscheiden (ultra-minimaal, minimaal) is temporeel gezien eigenlijk geen *proces*, maar dient te worden opgevat als een logische reconstructie van één enkel ogenblik in die zin, dat ultra-minimale en minimale staat op één en hetzelfde moment een feit zijn;
- b ultra-minimale en minimale staat worden op verschillende tijdstippen gerealiseerd; er is sprake van de beschrijving van een temporeel proces.

Ten aanzien van de interpretatie onder a kan nu het volgende worden gesteld. Wanneer toekomstige leden van de associatie niet alleen overwegingen van eigenbelang laten gelden bij de totstandkoming van de minimale staat, maar tevens vóóraf moreel gemotiveerde afspraken maken met betrekking tot hun gedrag tegenover 'independents', dan verplichten zij zich niet alleen spontaan tot wederzijdse *hulp*, maar tevens tot *schadeloosstelling* van eventuele 'independents'. De reden tot aaneensluiting was nu juist het zoeken van bescherming tegen grensoverschrijdingen onder andere van de kant van die 'independents'. Omdat op grond van de door Nozick veronderstelde morele status van de minimale staat niet kan worden aangenomen dat de toekomstige leden zich indekken tegen wraakacties van 'independents' die het gevolg

zijn van eigen onrechtmatig gedrag, moet worden verondersteld, dat zij bescherming zoeken tegen *onrechtmatige* grensoverschrijdingen van de 'independents'. Het is echter niet in te zien dat compensatie moet worden geboden voor de verhindering van *onrechtmatig* gedrag. Derhalve resteert de mogelijkheid dat de toekomstige leden het waarschijnlijk achten dat 'independents' *ongewild* en onbedoeld slachtoffer worden van het gevormde machtsmonopolie. Een dusdanige, weliswaar moreel juiste, overweging heeft een dermate 'sophisticated' karakter, dat alle bezwaren die men kan aanvoeren tegen de gedachtenconstructie van een sociaal contract nu van toepassing zijn. Afspraken met betrekking tot zulk een compensatiegedrag kunnen slechts worden geïnterpreteerd als het aangaan van contractuele verplichtingen. Omdat Nozick echter iedere schijn van een sociaal contract uit zijn theorie wil weren, resteert slechts de interpretatie onder *b*.

Deze interpretatie is ook op grond van psychologische overwegingen meer plausibel. Immers, zelfs indien men met Nozick uitgaat van een startpositie, waarin mensen moreel en rationeel enigszins begaafd zijn, dan nog of juist *dán* is het aannemelijk dat deze mensen zich *ongewild* schuldig maken aan immoreel gedrag. Het is heel wel mogelijk dat ondanks alle individuele goede bedoelingen toch een situatie ontstaat die, met name vanwege het feitelijk machtsmonopolie, als immoreel moet worden gekwalificeerd. Wanneer dan ook, wederom op grond van morele overwegingen, wordt besloten tot compensatie in de vorm van gratis ter beschikking gestelde rechtsbescherming worden twee zaken helder. In de eerste plaats blijkt nu dat de ultra-minimale staat *wel* in strijd is met de geldige morele beginselen, hetgeen eerder door Nozick was ontkend. In de tweede plaats wordt nu de vraag acuut, in hoeverre de door Nozick voorgestelde compensatie als voldoende — dat wil zeggen als in overeenstemming met de aanvaarde morele claims — kunnen worden beschouwd. De beantwoording van deze vraag stel ik uit tot later. Een zorgvuldige beantwoording immers vergt een gedegen afweging van argumentaties in de hoofdstukken 3 en 4, waar de status van 'moral constraints' als 'side constraints' wordt verdedigd en het op deze constraints steunende 'principle of compensation' wordt gerechtvaardigd. Hier wordt volstaan met de volgende conclusie. Welke interpretatie men ook kiest voor het door Nozick beschreven 'invisible-hand-proces', men raakt in beide gevallen in grote moeilijkheden. De interpretatie onder *a* is strijdig met Nozicks verwerping van een sociaal contract, terwijl de interpretatie onder *b* niet consistent is met de stelling over het morele karakter van de ultra-minimale staat.

§ 7 Aan mijn kritische interpretatie onder *b* dient om mijn conclusie geheel te rechtvaardigen nog het volgende te worden toegevoegd. Wanneer men deze kiest wordt Nozicks eerdere positieve waardering van het 'invisible-

hand-proces' problematisch. Aan het slot van hoofdstuk 5 wordt gesteld dat de ultra-minimale staat slechts als het resultaat van een 'invisible-hand-proces' kan worden geïnterpreteerd, in zoverre daarin sprake is van een *feitelijk* machtsmonopolie. In Nozicks conceptie is het verder slechts zinvol van een 'invisible-hand-proces' te spreken, in zoverre een sociaal fenomeen moet worden verklaard, dat *niet* meer adequaat in strikt individuele termen kan worden beschreven. Wanneer Nozick nu tevens stelt, dat het *totale* groei-proces als een 'invisible-hand-proces' moet worden geïnterpreteerd (119), dan wil dat zeggen, dat niet alleen voor het fenomeen van de ultra-minimale, maar ook voor dat van de minimale staat zijns inziens een onzichtbare-hand-verklaring van node is. Wanneer echter — ook volgens Nozick — het ontstaan van de minimale staat uit de ultra-minimale uitsluitend kan (niet moet) worden verklaard vanuit een *morele* motivatie, dan is *dit deelproces* — van ultra-minimale tot minimale staat — *geen* 'invisible-hand-proces'. Immers binnen Nozicks conceptie zijn morele plichten niets anders dan het correlaat van morele rechten.¹⁰ De rechten binnen de minimale staat zijn niets anders dan de *som* van de individuele rechten.¹¹ Derhalve zijn ook de plichten binnen deze staat niets anders dan de *som* van individuele plichten. Maar wanneer dit deelproces *geen* 'invisible-hand-proces' is en niettemin toch leidt tot een betere en dus andere sociale structuur dan die in de ultra-minimale staat, dan kan dit deelproces slechts als een *morele correctie* worden geïnterpreteerd op dat wat het 'invisible-hand-proces' in de vorm van de ultra-minimale staat heeft voortgebracht. Maar dit betekent, dat de ultra-minimale staat moreel negatief moet worden gewaardeerd, hetgeen strijdig is met Nozicks eerdere bewering. Zo wettigt een kritische reflectie op Nozicks beoordeling van een 'invisible-hand-proces' de conclusie, die in de vorige paragraaf naar aanleiding van de interpretatie onder *b* ietwat voorbarig wellicht werd getrokken. Bovendien wordt méér en méér urgent het antwoord op de eerder gestelde vraag, of de door Nozick voorgestelde compensatie wel voldoende moet worden geacht.

§ 8 In hoofdstuk 3 verdedigt Nozick een normatief-ethische stellingname die is gebaseerd op de categorische imperatief van Kant. Als bezwaar tegen iedere vorm van utilisme, door hem in al zijn varianten samengevat onder de term 'end-state-view', kiest hij als hoogste normatief beginsel de stelregel dat het menselijk individu nooit als middel, maar slechts als doel op zichzelf mag worden bechouwd. De beperkende voorwaarden, de 'moral constraints' waaraan ons handelen dient te worden onderworpen, hebben geen betrekking op het *resultaat* van dit handelen, maar op de *omstandigheden waaronder* en de *middelen waarmee* dit handelen wordt geconcretiseerd. Iedere daad, waarin het menselijk individu en zijn grondrechten ondergeschikt worden gemaakt

aan een gesteld doel, is moreel verwerpelijk. De beperkende morele voorwaarden hebben voor Nozick het karakter van 'side constraints', met welke term dan ook wordt aangegeven, dat de beperkende voorwaarden niet rechtstreeks van toepassing zijn op het concrete handelingstranscendente resultaat van menselijke actie, maar een indirect en handelingsimmanent karakter hebben. Vanuit deze positie is het volstrekt begrijpelijk dat het onbedoelde ultra-minimale machtsmonopolie niet moreel behoeft te worden getoetst, omdat het zich als concreet *resultaat* van menselijke actie onttrekt aan een beoordeling middels handelingsimmanente criteria. Slechts in zoverre de ontwikkelde macht wordt ingezet tegen individuele grondrechten (bij voorbeeld bij een onrechtmatige overschrijding van het morele domein van de 'independent') is het in deze conceptie mogelijk het machtsmonopolie ter discussie te stellen. De correctie die in de minimale staat wordt aangebracht heeft dan ook geen betrekking op de macht als moreel neutraal *feit*, maar op de macht als eventueel immoreel *middel* bij het nastreven van een moreel doel: de handhaving van de rechtsorde.

Het is opmerkelijk dat Nozick, hoewel hij Kants categorische imperatief correct citeert ('Act in such a way that you always treat humanity, whether in your own person or in the person of any other, never simply as a means, but always at the same time as an end') (32), niettemin bij de interpretatie principieel van de strekking daarvan afwijkt.¹² Immers in tegenstelling tot Nozick beweert Kant geenszins dat het *individu* *nooit* ondergeschikt mag worden gemaakt aan externe doeleinden. Hij stelt slechts dat, in zoverre in ieder individuele mens 'humanity' is gegeven, deze '*mensheid*' niet *uitsluitend* als middel tot een extern doel mag worden benut. Anders gezegd, Kants formulering van de categorische imperatief laat wel degelijk een interpretatie toe, suggereert deze zelfs als de meest juiste, waarbij individuele belangen wel degelijk mogen worden geofferd terwille van bij voorbeeld een collectief belang, zij het dat deze individuele belangen — wanneer men voorlopig 'de mensheid in iedere persoon' met deze term mag aanduiden — nooit *volledig* ondergeschikt mogen worden gemaakt aan het belang van de gemeenschap.

Belangrijker echter dan dit formeel-linguïstisch argument is een inhoudelijke reflectie op het concept 'Selbstzweck', zoals dit door Kant in het kader van het categorische imperatief ter aanduiding van nu juist deze 'mensheid' wordt gebruikt. Zoals bekend is Kant van mening dat de mens zich principieel van het dier onderscheidt in zoverre hij in staat is de hem omringende werkelijkheid teleologisch te structureren. Dit teleologische vermogen wordt door Kant met de term 'mensheid' aangeduid. En van dit vermogen nu wordt gezegd, dat het 'doel in zichzelf' (Selbstzweck) behoort te zijn. Het karakteristieke — aldus Kant — van een hypothetische imperatief is dat daarin *doel* en *middel* *verschillend* zijn, terwijl zij bovendien beide van *materiële* orde zijn.

In een categorische imperatief daarentegen zijn doel en middel identiek, en dit met het doel samenvallende middel, respectievelijk dit met het middel samenvallende doel — of, kortweg, dit 'Selbstzweck' — is bovendien van *formele* orde. Daarbij moet de betekenis van de termen 'materieel' en 'formeel' worden opgevat als 'uit de ervaring gegenereerd', respectievelijk 'niet uit de ervaring gegenereerd'. In een *hypothetische* imperatief is slechts sprake van een materieel doel, dat op basis van eerdere ervaringen langs inductieve weg wordt gepostuleerd. Omdat het doel van materiële orde is kan ook het middel, waarmee het wordt bereikt, slechts uit de ervaring stammen, dat wil zeggen eveneens slechts materieel van aard zijn. In een *categorische* imperatief daarentegen wordt het doel reeds a priori geweten en kan geen enkel uit de ervaring stammend middel tot *realisering* daarvan leiden. Wanneer het doel onafhankelijk van de ervaring kan worden geweten en de realiseringmogelijkheden niet uit de ervaring kunnen worden geput, dan resteert slechts de conclusie dat dit doel nooit kan worden gerealiseerd, tenzij door middel van zichzelf.

Het gebruik van het concept 'Selbstzweck' ter aanduiding van de 'mensheid' impliceert dat het teleologisch vermogen (zowel in anderen als in mijzelf) bij elke menselijke actie dient te worden gerespecteerd. Tevens echter impliceert de identiteit van doel en middel in het 'Selbstzweck' dat het teleologische vermogen in ieder individu tevens als middel wordt gebruikt. Het begrip 'mensheid' ter aanduiding van dit teleologische vermogen is bovendien voor Kant niet alleen een ethisch, maar tevens een structureel-antropologisch concept, dat wil zeggen het duidt niet alleen aan wat het geval behoort te zijn, maar tevens wat het geval is in ieder individu waar en wanneer dan ook. Als structureel-antropologisch concept is het begrip 'mensheid' principieel van *inter-individuele* orde. Zowel nu op grond van dit inter-individuele karakter als tengevolge van haar status als 'Selbstzweck' is het onmogelijk dat 'mensheid' in één enkel individu volledig kan worden gerealiseerd. Slechts met de dood van de laatste mens is dit 'Selbstzweck' wellicht volledig werkelijkheid geworden.

Deze reflectie — naar vorm en inhoud — op de betekenis van de door Nozick geciteerde formulering van de categorische imperatief leidt tot het besef dat Kant juist in deze imperatief oproept tot een naar tijd en plaats onbegrensde solidariteit. Hoewel ik met het volste recht mijn eigen persoonlijke 'mensheid' in elke daad gerespecteerd wenst te zien, ja zelfs tot deze eis krachtens deze zelfde imperatief dat ik deze persoonlijke 'mensheid' in dienst stel van die van mijn medemens.

Wanneer men dan terugkeert naar de vraag, zoals gesteld aan het slot van § 5, dan ligt het volgende antwoord voor de hand. Inzoverre de individuele grondrechten op leven, gezondheid, vrijheid en wellicht ook eigendom nood-

zakelijke voorwaarden zijn voor een onbelemmerd functioneren van het teleologische vermogen, kunnen deze telkens volledig worden geclaimd. Dit echter alleen in het besef van een volstrekte — dat wil zeggen naar tijd en plaats onbegrensde — solidariteit met mijn medemensen. Op grond nu van de fundamentele schaarste waardoor onze wereld wordt gekarakteriseerd, dienen weliswaar de individuele grondrechten zelf niet ter discussie te worden gesteld, maar wel de reikwijdte van deze rechten. Concreet gevraagd: heeft de mens in de rijke landen *recht* op een gemiddelde levensduur van ± 70 jaar, terwijl men het in de arme landen met dertig jaar of minder moet stellen? Heb ik hier in Nederland recht op een weergaloze medische verzorging, terwijl minder bedeelden elders geacht worden allerlei ziekten zonder meer te accepteren? Op welke vrijheid heb ik in Nederland recht, wanneer deze zou worden betaald met vrijheidsberoving van onbekende medemensen elders? Waar ligt de grens van mijn recht op privé-eigendom vergeleken met de verpaupering in de straten van Calcutta?

Op deze vragen blijft Nozick het antwoord schuldig. Oorzaak hiervan is dat hij opereert vanuit een individualiteitsconcept, berustend op een wijsgerig-antropologisch vóóroordeel, dat geenszins door een beroep op de categorische imperatief kan worden gelegitimeerd, maar in tegendeel zou moeten worden verworpen.

§ 9 In hoofdstuk 4 presenteert Nozick het volgende dilemma: wanneer het stadium van de ultra-minimale staat is bereikt, dat wil zeggen wanneer het machtsmonopolie van de 'dominant protective agency' een feit is, heeft dan een lid van de associatie het recht van zijn beschermingsagentschap te eisen dat dit hem beschermt tegen individuele wraak- en vergeldingsacties van een 'independent', ook indien deze het gevolg zijn van onrechtmatige daden van het lid van de associatie zelf tegenover die 'independent'? Anders gevraagd: met welk recht kan een lid van de associatie eisen, dat niet alleen in twijfelgevallen, maar zelfs indien hij zelf schuldig is, de 'independent' zich niettemin houdt aan vervolgingsprocedures, die slechts door de associatie zijn geaccepteerd? Is het al *problematisch* of de 'independent' moreel gehouden is deze procedures te accepteren, indien niet duidelijk vaststaat wie wiens individuele domein heeft overschreden, op grond van de eerder door Nozick als onaantastbaar gekwalificeerde individuele grondrechten, het heeft er alle schijn van, dat het moreel *onaanvaardbaar* is, indien de 'independent' (m.n. dan wanneer hij duidelijk in zijn grondrechten is aangetast) in zijn pogingen tot compensatie voor het door hem geleden onrecht wordt belemmerd.

Alvorens in hoofdstuk 5 een antwoord op dit dilemma te formuleren biedt Nozick in hoofdstuk 4 eerst nog aandacht aan de ruimere vraagstelling die aan dit probleem ten grondslag ligt: Indien een individu in de uit-

oefening van zijn grondrechten wordt belemmerd, is deze belemmering dan moreel aanvaardbaar indien het daarvoor voldoende wordt gecompenseerd *en*: is deze voldoende compensatie altijd mogelijk? Deze vraagstelling beweegt zich binnen twee uiterste posities.

- 1 'Why is any action ever prohibited, rather than allowed, provided its victims are compensated?'
- 2 Why not prohibit all crossings of the moral boundary that the party impinged upon did not first consent to? Why even permit anyone to cross another's boundary without prior consent?' (59)

Met betrekking tot de eerste vraag laat Nozick zien dat er allerlei bezwaren zijn aan te voeren tegen de opvatting, als zou een eerlijke compensatie gemakkelijk bereikbaar zijn. Hij doet dit door een kritische ondervraging van die straftheorieën die hun uitgangspunt vinden in 'vergingelding' en 'afschrikking'. Tevens argumenteert hij dat in ieder eerlijk economisch ruilproces de voor- en nadelen evenwichtig dienen te zijn verdeeld over vrager en aanbieder, om vervolgens vast te stellen dat zulk een evenwichtige verdeling nog nimmer mogelijk is gebleken.

Belangrijker echter — ook voor Nozick zelf — is de overweging dat er bepaalde acties (grensoverschrijdingen van een privé-domein) denkbaar en in feite het geval zijn, waarvoor compensatie ten ene male onmogelijk is. Dit is het geval bij die grensoverschrijdingen die, ook al vinden zij in feite niet plaats, alleen al door de angst voor een mogelijk plaatsvinden een dusdanige vrees zouden veroorzaken, dat deze nooit en te nimmer volledig kan worden gecompenseerd. Dit is aan de orde bij die acties, die een zogenaamde 'public fear' veroorzaken. Daaronder verstaat Nozick een vrees die zijn oorzaak vindt in het feit dat niemand van tevoren precies weet, of hij wel of niet slachtoffer zal zijn, terwijl hij zelden ontstaat door een eenmalige of weinig voorkomende handeling, maar juist zijn oorsprong vindt in de frequentie waarmee bepaalde vreesaanjagende handelingen voorkomen. De overweging dat de zojuist omschreven 'public fear' niet is te compenseren leidt Nozick dan ook tot de conclusie dat al die grensoverschrijdingen ontoelaatbaar moeten worden geacht die zulk een vrees doen ontstaan.

Met betrekking tot de tweede vraag stelt Nozick daarentegen dat, nog afgezien van die grensoverschrijdingen die mensen per vergissing kunnen uitvoeren, het bovendien lang niet altijd uitvoerbaar is — uit praktische en/of financiële overwegingen — zich ervan te overtuigen, dat de persoon, wiens domein men binnendringt, geen bezwaar heeft tegen die overschrijding, terwijl de 'common sense' niettemin gebiedt bepaalde acties, gezien hun grote voordelen (benefits), toch te ondernemen. Maar zijn deze voordelen voor beide partijen evenwichtig verdeeld (zie boven onder vraag 1)? Daar gaat het om. Een en ander leidt Nozick tot de volgende conclusie: 'The three consi-

derations of fear, division of the benefits of exchange, and transaction costs delimit our area' (73).

Alvorens het probleem van de evenwichtige verdeling van 'the benefits of exchange' tot een bevredigende oplossing te brengen, tracht Nozick eerst dóór te koersen tussen de Scylla van niet te compenseren vrees en de Charybdis van te hoge kosten van transactie. Deze koers wordt uitgezet in de paragraaf met de titel 'Risk', waarin wordt vastgelegd welke risico's onder welke voorwaarden moreel aanvaardbaar zijn. Wanneer sommige grensoverschrijdingen, ook wanneer zij slechts zelden plaatsvinden, niet te compenseren vrees veroorzaken en andere grensoverschrijdingen eerst dan zulk een vrees teweegbrengen, indien zij in te grote getale voorkomen, wordt de vraag interessant *welke* deelverzamelingen van vreesaanjagende handelingen onder *welke* voorwaarden nog toelaatbaar moeten worden geacht vanuit de overweging dat de resultaten daarvan door velen als positief moeten worden beoordeeld. Nozick is van mening dat bepaalde menselijke activiteiten (als voorbeeld kiest hij onder andere arbeid in de mijnen en de aanleg van spoorwegen) in de ogen van velen een dusdanig rendement opleveren dat men daarvoor bij voorbeeld het risico van verlies van mensenlevens bereid is te nemen. Hoewel deze activiteiten een zekere mate van vrees veroorzaken geldt daarvoor toch dat de afloop dikwijls gunstig is, zodat zij geen 'public fear' (in de eerder omschreven zin) veroorzaken. Ten aanzien van deze handelingen, aldus Nozick, zijn drie standpunten mogelijk:

- 1 men verbiedt ze zonder meer;
- 2 men laat ze toe onder voorwaarde dat slechts diegenen gecompenseerd worden, die door de schadelijke effecten werkelijk worden getroffen;
- 3 men laat ze toe onder voorwaarde, dat al diegenen worden gecompenseerd, die de gevolgen ervan kunnen vrezen, omdat zij *mogelijk* slachtoffer zullen zijn.

Wanneer men nu met Nozick het eerste standpunt moreel te stringent acht, terwijl het derde op grond van praktische overwegingen moet worden verworpen (bij voorbeeld omdat het ondoenlijk is, exact vast te stellen wie als mogelijk slachtoffer in aanmerking komt, tenzij men een gigantisch en kostbaar apparaat in het leven roept om dat te onderzoeken) resteert de conclusie dat slechts zij behoeven te worden gecompenseerd die *werkelijk* worden benadeeld. Omdat echter — *moreel* gesproken — het derde standpunt niettemin het meest aantrekkelijk blijft, zoekt Nozick naar een constructie waarin de praktische voordelen van het tweede en de morele aspecten van het derde standpunt in een synthese worden verenigd. Het verdient aanbeveling, aldus Nozick, ter dekking van de mogelijke risico's, verzekeringsfondsen te creëren, waaruit ingeval van een calamiteit de werkelijke slachtoffers schadeloos worden gesteld. Omdat echter ingeval van bij voorbeeld ongelukken met

dodelijke afloop slechts de nabestaanden en niet de direct betrokkenen zelf van deze schadeloosstelling voordeel hebben, moet de mogelijkheid worden geschapen dat deze laatsten reeds tijdens hun leven van de compensatie profiteren. Dit nu is het geval, indien de uitkering, die ingeval van overlijden zou plaatsvinden, reeds geheel of gedeeltelijk door betrokkenen wordt afgekocht in de vorm van een beloning voor de geleverde arbeidsprestatie, hoger dan die welke redelijk moet worden geacht, wanneer men afziet van de aan het werk inherente risico's.

Resteert de vraag, hoe het probleem van de evenwichtige verdeling van 'the benefits of exchange' moet worden opgelost. Concreet geformuleerd: hoe kan worden vastgesteld, welke compensatie nu precies rechtvaardig is? Het leveren van arbeid immers kan zeer wel worden geïnterpreteerd als een economisch ruilproces, waarin vrager en aanbieder van werk beiden voordeel zoeken. Eerder (zie het begin van deze paragraaf) werd er reeds op gewezen dat Nozick meent dat er nog geen bevredigende economische theorie is ontwikkeld om dit probleem op te lossen. Staat men nu niet weer voor hetzelfde probleem? Nozick meent van niet. Er is, zo betoogt hij, een groot verschil tussen een zogenaamde 'productive exchange' (waarbij beide partners voordeel hebben) en een ruilproces, waarop de term 'produktief' niet van toepassing is. Onder een non-produktief ruilproces wordt een ruil verstaan, waarbij één van beide partners geen enkel voordeel heeft, gemeten aan de toestand, die zou hebben bestaan, indien de ruil in het geheel niet zou hebben plaatsgevonden. Anders gezegd: in een non-produktief ruilproces heeft, gemeten aan de toestand vóór de ruil, slechts één partner voordeel, terwijl de ander alleen maar moet betalen voor een goed, dat hij ook zou hebben bezeten zonder dat van de ruil sprake zou zijn geweest. (Wanneer ik word gechanteerd betaal ik voor het laten voortbestaan van dezelfde gunstige situatie, waarin ik reeds verkeerde, vóórdat de afpersing plaats vond.) Derhalve is het redelijk, aldus nog steeds Nozick, dat de partner die wel voordeel behaalt, slechts die prijs betaald krijgt, die degene wenst te bieden, die onderhandelingstechnisch gezien in het nadeel is. Voorbeelden van een non-produktief ruilproces zijn onder andere het verbod van autorijden aan een epilepticus en de verhindering van milieuverontreinigende fabricageprocessen. Nozick is van mening dat in al deze gevallen slechts een compensatie behoeft te worden geboden, waardoor de ontvanger, wanneer hij dit bedrag voegt bij wat hij zou hebben moeten uitgeven indien hij niet in zijn activiteiten zou zijn belemmerd, in dezelfde situatie verkeert als vóór de transactie (dus extra kosten voor taxi's aan de epilepticus, extra faciliteiten voor minder vervuilen-de fabricage, etc.).

Het vraagstuk van de vaststelling van een aanvaardbaar risico en dat van de non-produktieve ruil worden door Nozick als afzonderlijke problemen

behandeld. Dit vindt zijn oorzaak in het inzicht dat het leveren van een risikante arbeidsprestatie uiteraard niet altijd en zelfs meestal niet als een non-produktief ruilproces kan worden geïnterpreteerd. Men dient dan ook wel te beseffen dat Nozick zich *twee* vragen stelt:

- 1 zijn sommige overschrijdingen van een privé-domein geoorloofd, wanneer zij vrees kunnen veroorzaken?
- 2 welke compensatie dient dan te worden geboden, indien vraag 1 bevestigend wordt beantwoord?

In zijn risico-analyse beperkt Nozick zich uitsluitend tot vraag 1. Nadat hij dan heeft vastgesteld dat er blijkbaar toelaatbare 'produktieve' grensoverschrijdingen mogelijk zijn, isoleert hij vervolgens bij de beantwoording van vraag 2 een categorie van grensoverschrijdingen die als non-produktieve ruilprocessen moeten worden geïnterpreteerd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze laatste grensoverschrijdingen een overwegend *negatief* karakter hebben. Men *verbiedt* bepaalde activiteiten, men *belemmert* iemand in het realiseren van zijn individuele vrijheid, etc. De verzameling van grensoverschrijdingen met een non-produktief karakter ten slotte bevat op zijn beurt de deelverzameling van grensoverschrijdingen die hierin bestaan, dat men individuele 'independents' belemmert in het volgen van inadequate procedures en hen dwingt gebruik te maken van door de associatie geaccepteerde procedures. Hierover wordt in hoofdstuk 5 gesproken.

§ 10 De centrale vraag uit hoofdstuk 5 luidt: hoe mag het dominante beschermingsagentschap zich tegenover 'independents' gedragen? Heeft dit het recht om de laatste in hun individuele vrijheid te belemmeren, wanneer zij trachten hun grondrechten te beschermen met behulp van procedures welke niet door de dominante associatie als adequaat worden geaccepteerd?

Direct voorafgaand aan de paragraaf, waarin Nozick in deze kwestie definitief positie kiest, wordt een korte beschouwing gewijd aan de problematische status van het concept 'procedural rights' in een 'state-of-nature-theory'. Het problematische karakter van dit concept is gevolg van het feit, dat het binnen Nozicks grondconceptie, ook al wordt dit niet met zoveel woorden gezegd, een 'contradictio in terminis' tot uitdrukking brengt. Grondrechten immers hebben in deze opvatting een strikt monadisch-individueel karakter, terwijl het concept 'procedure' uitdrukkelijk slechts betekenis bezit wanneer men een 'communis opinio' veronderstelt over de wegen waarlangs individuele grondrechten behoren beschermd te worden. Maar *wie* bepaalt uiteindelijk *wat* de juiste procedure is, indien allen evenveel recht van spreken hebben? Meningsverschillen blijven niet alleen logisch mogelijk, maar zijn in feite ook altijd het geval, zoals blijkt uit bestaande straftheorieën, waarin de meningen sterk divergeren over de wijze waarop de garantie voor

de bescherming van individuele grondrechten het beste is gewaarborgd.

Slechts wanneer men het problematische karakter van het concept van 'procedurele rechten' binnen Nozicks theorie onderkent, kan worden begrepen waarom de beantwoording van de vraag naar de rechten van de dominante associatie zo buitengewoon moeilijk is en uiteindelijk wel *moet* leiden tot het inzicht dat gebruik van het feitelijk machtsmonopolie *altijd* schending van individuele grondrechten impliceert. Een dominante associatie immers kan als verzameling van individuen nooit meer rechten bezitten dan de som van rechten van de afzonderlijke individuele elementen waaruit deze verzameling is samengesteld. Wanneer nu uiteindelijk op strikt individueel niveau niet kan worden beslist *welke* procedure van *welk* individu — moreel gesproken — de voorkeur verdient, dan is dat op het collectief niveau van de associatie evenmin mogelijk.

Hoewel de dominante associatie nooit over méér recht beschikt dan wordt gevormd door de som van rechten van afzonderlijke individuen meent Nozick het probleem van de procedurele rechten toch als volgt te kunnen oplossen. Onder de voorlopige aanname dat er zoiets *bestaat* als procedurele rechten, hoe dienen deze dan te worden gedefinieerd? Ieder *individu*, aldus Nozick, heeft er onder deze aanname recht op, dat slechts die procedures tegen hem worden aangewend, waarvan vaststaat, dat deze adequaat, dat wil zeggen betrouwbaar ('reliable') en fair zijn. Tegen procedures die niet aan deze adequaatheidseis voldoen mogen individuen zich afzonderlijk verzetten. Derhalve mag ook de dominante associatie als hoedster van de som van individuele rechten haar leden beschermen tegen inadequate procedures van de 'independents'.

Vervolgens echter problematiseert Nozick het *bestaan* van procedurele rechten in de volgende toegespitste vraagstelling: welk *recht* hebben *schuldige* individuen op een adequate procedure? Het is immers niet inzichtelijk, zo betoogt hij, dat een *schuldig* individu ten *onrechte* wordt gestraft, ook indien dit geschiedt door middel van een op zich onjuiste procedure. Een associatie kan niet weten, of haar leden zich al dan niet aan ontoelaatbare grensoverschrijdingen schuldig hebben gemaakt. Zolang de schuld van haar leden niet vaststaat, verzet zij zich derhalve terecht tegen alle activiteiten die hen zouden kunnen bedreigen. Maar indien uit onderzoek blijkt, dat het door haar beschermde lid inderdaad schuldig is, terwijl van de door de 'independent' aangewende procedure niet vaststelbaar is of deze als adequaat moet worden beoordeeld, zal zij zich niet alleen niet mogen verzetten tegen de gehanteerde procedure, maar zij zal bovendien volledige compensatie dienen te bieden aan de 'independent' voor eventuele schade die deze door de vertraging heeft opgelopen. (Deze compensatie zal de associatie op haar beurt weer op de schuldige verhalen.) Zelfs indien de gehanteerde procedure als 'relatively

unreliable' moet worden beoordeeld, is de associatie ingeval van schuld van de bij haar aangeslotene enige compensatie aan de 'independent' verschuldigd, aldus Nozick.

Van cruciale betekenis echter is de vraag, hoe de associatie zich mag opstellen tegenover *reeds uitgevoerde* vergeldingsacties van de 'independent', indien deze daarbij gebruik heeft gemaakt van *vaststelbaar* inadequate procedures. Mag de associatie de 'independent' straffen, indien deze een *schuldig* lid van de associatie middels een inadequate procedure tot compensatie heeft gedwongen? Ter oplossing van dit probleem grijpt Nozick terug op zijn risicoanalyse. Dit impliceert, dat, indien de gehanteerde procedure geen enkele vrees veroorzaakt, deze zonder meer mag worden toegestaan, terwijl de procedure zonder meer mag worden afgewezen, indien 'public fear' gevolg is van het gebruik ervan. Maar indien 'the unreliable enforcer acts rarely and creates no general fear, why may he be punished for imposing a feared consequence upon a person who is guilty?' (105). Uit dit dilemma zocht Nozick nu een uitweg door de volgende argumentatie. Niemand heeft het recht om via een 'relatively unreliable' procedure zijn grondrechten te beschermen, omdat zo niet kan worden vastgesteld of de toegepaste vergeldingsmaatregelen wel of niet verdiend zijn. Ieder individu heeft weliswaar recht op compensatie, indien zijn grondrechten worden geschonden, maar het heeft geenszins recht hierop vooruit te lopen via een inadequate procedure. Integendeel, het heeft juist de *plicht* gebruik te maken van een rechtvaardige procedure. Schuldige individuen dienen derhalve onaantastbaar te blijven, zolang hun schuld niet via een adequate procedure is vastgesteld, niet omdat deze *schuldigen* hierop een *recht* kunnen laten gelden, maar omdat de eisende partij tot deze procedure *moreel verplicht* is. Daarom kan Nozick ten slotte concluderen: 'On this view, may procedural rights stem not from rights of the person acted upon, but rather from moral considerations about the person or persons doing the acting' (107). Op de consequentie van dit standpunt voor de interpretatie van de categorische imperatief van Kant kom ik terug in de slotconclusie. Hier wordt volstaan met de vaststelling dat, indien procedurele rechten uiteindelijk een afgeleide status blijken te bezitten, deze rechten dan ook — juist omdat zij het correlaat zijn van individuele plichten — slechts van interindividuele orde kunnen zijn. Blijkbaar hebben binnen Nozicks conceptie bepaalde interindividueel gefundeerde morele *plichten* voorrang op individuele *grondrechten* van atomistische signatuur.

In de § 4 en 6 werden Nozicks opvattingen over het ontstaan van de ultra-minimale en de minimale staat in vogelvlucht geschetst. In de § 9 en 10 werd uiteengezet welke rechten binnen deze conceptie worden toegekend aan de ultra-minimale staat. Het feitelijk machtsmonopolie mag uitsluitend worden aangewend ter bescherming van de som der rechten van de individuele leden

van de associatie, terwijl op grond van de *plicht* van individuele 'independents' tot toepassing van adequate procedures de dominante associatie eveneens het recht heeft 'independents' te straffen, indien deze zich niet aan hun morele plicht houden.

Niettemin, aldus Nozick, blijft de mogelijkheid bestaan dat 'independents' uitsluitend via inadequate procedures compensatie kunnen verkrijgen van *schuldige* leden van de associatie. Hoewel de dominante associatie op grond van de procedurele rechten van haar leden, die — het zij nogmaals beklemtoond — uitsluitend bestaan bij de gratie van de individuele morele *plichten* van de 'independents', inadequate procedures terecht onmogelijk maakt, het blijft een feit, dat de associatie door gebruik te maken van dit procedurele recht tegelijk ook dikwijls de individuele *grondrechten* van 'independents' schaadt. Voor de inbreuk op dit recht tot zelfbescherming nu is de associatie compensatie verschuldigd. De juiste vaststelling van deze compensatie is na de voorgaande analyses nu voor Nozick geen probleem meer. De inadequate procedures van de 'independents' kunnen worden gerangschikt onder die riskante activiteiten, waarvoor geldt dat zij bij verhindering als non-productieve ruilprocessen kunnen worden geïnterpreteerd. De dominante associatie is derhalve slechts tot die compensatie verplicht, welke gelijk is aan de hoeveelheid geld en/of energie die de 'independents' ter bescherming van hun zelfbeschermingsrecht nodig hebben minus dat kwantum aan geld en/of energie dat zij zouden hebben moeten besteden, indien zij niet in hun activiteiten zouden zijn belemmerd. Omdat het schadeloosstellen van 'independents' voor reeds geleden onrecht altijd méér kost dan het voorkomen van dit onrecht, is het geheel of gedeeltelijk gratis ter beschikking stellen van rechtsbescherming aan de 'independents' de meest efficiënte (dat wil zeggen meest voordelige) wijze van compenseren. Op grond van morele motieven plus redenen van weloverwogen eigenbelang zal de dominante associatie derhalve besluiten tot rechtsbescherming van allen op haar territorium. En aldus is de minimale staat een feit.

Slotbeschouwing

1 Hebben individuele grondrechten niet principeel een interindividueel fundament, in zoverre zij structureel-antropologisch beschouwd in een interdependentie van individuen liggen verankerd? Zo luidde de vraag aan het slot van § 5. Na de kritische reconstructie van Nozicks interpretatie van de categorische imperatief in § 8 en de uiteenzetting in § 10 over zijn opvattingen met betrekking tot de status van procedurele rechten, kom ik nu tot het volgende antwoord: Het door Nozick gehanteerde atomistische individualiteitsconcept, ontleend aan het Engelse liberalisme, wordt door hem op geen en

kele wijze antropologisch gefundeerd. Het beroep op de kantiaanse imperatief ter rechtvaardiging van 'side-constraints' als waarborgen voor de onschendbaarheid van de persoon moet in de wijze waarop het door Nozick wordt gedaan, worden verworpen. Juist het besef dat *ieder* menselijk individu tegelijk doel in zichzelf is en middel tot realisering van dit doel, leidt tot het inzicht dat de condition humaine een fundamentele communicatieve structuur vertoont.

Bovendien is er sprake van een inconsistentie tussen Nozicks verdediging van een atomistisch individualiteitsconcept en zijn fundering van procedurele rechten in de plicht. Nozicks aarzeling naar aanleiding van deze fundering is dan ook volstrekt terzake: 'It is not clear to me that this is the proper focus. Perhaps the person acted upon does have such procedural rights against the user of an unreliable procedure' (107). Zijn interpretatie van de categorische imperatief vraagt inderdaad om een onderschikking van de plicht aan individuele grondrechten. De absolute voorrang van het beginsel van de plicht echter is wel in overeenstemming met Kants werkelijke positie. Er is dan ook sprake van een innerlijke spanning in Nozicks uiteindelijke keuze. Tegenover het inzicht dat een extreem doorgevoerde voorrang van monadische grondrechten moet leiden tot rechtvaardiging van inadequate procedures geeft Nozick ten slotte toch aarzelend prioriteit aan het beginsel van de plicht. Daarmee geeft hij er blijk van dat, indien de concepten 'recht' en 'plicht' beide slechts betekenis hebben binnen een interindividuele context, dit ook voor hem ten aanzien van 'plicht' in méér fundamentele zin het geval is. Anders geformuleerd: ook voor Nozick blijft recht kennelijk toch in moraliteit gefundeerd en niet omgekeerd. Hiermee is de consistentie met de door Nozick gekozen startpositie (moreel en rationeel enigszins begaafde mensen) hersteld en heeft de 'Pflicht' tot rationeel gedrag het uiteindelijk gewonnen van Nozicks 'Neigung' Kant te spannen voor zijn liberalistische kar.

2 In § 6 werd de vraag gesteld in hoeverre de door Nozick voorgestane compensatie voldoende garantie biedt voor een volledige correctie van met behulp van het feitelijk machtsmonopolie bedreven onrecht. Met Nozick ben ik van mening dat rechtsbescherming van allen op een territoire niet strijdig behoeft te zijn met individuele grondrechten. In tegenstelling tot Nozick ben ik echter in het voetspoor van Sartre van mening, dat het feitelijk machtsmonopolie in de ultra-minimale staat eerder moet worden beschouwd als een negatief te waarderen fenomeen. Eveneens in het voetspoor van Sartre acht ik het bovendien waarschijnlijker om aan te nemen dat het feitelijk machtsmonopolie niet ontstaat, *terwijl* sommige individuen zichzelf van de associatie distantieëren, maar *omdat* een aantal overtollige individuen bewust worden buitengesloten. Deze overtolligen — in Sartres terminologie deze

'excédentaires' — zijn de prijs die — onder de aan de condition humaine inherente heerschappij van de schaarste — aan iedere groepsvorming moet worden betaald.¹³ Zowel op grond van mijn interpretatie van de dominante associatie als een verschijnsel van 'contrefinalité' als ook op basis van mijn overtuiging dat de 'overtolligen' het meest onder deze 'contrefinalité' hebben te lijden, meen ik dan ook dat Nozick zijn minimale compensatie-aanbod zou moeten herzien. Nagegaan zou moeten worden in hoeverre het door de 'independents' geleden onrecht voldoende wordt gecompenseerd met geheel of gedeeltelijk gratis ter beschikking gestelde rechtsbescherming. Juist in zoverre vele mensen tegen hun zin buiten de associatie blijven, dat wil zeggen juist in zoverre zij door anderen als overtollig worden beschouwd en hun aldus allerlei wordt onthouden, wordt hun buitensporig veel onrecht aangedaan. Dat wat hun niet *rechtens*, maar met behulp van *feitelijke* macht is onthouden moet worden gecompenseerd volgens het door Nozick zelf ontwikkelde compensatiebeginsel. Het zou derhalve zinnig zijn opnieuw te toetsen in hoeverre een moderne verzorgingsstaat het aangewezen instrument is om deze correcties door te voeren. Ik acht het niet onwaarschijnlijk dat een dergelijke op basis van Nozicks eigen compensatiebeginsel gerealiseerde toetsing tot inzichten zou kunnen leiden die in strijd zijn met de in deel II van *Anarchy, State and Utopia* gemaakte politieke keuze.

3 In § 3 werd opgemerkt dat de politieke filosofie over een geducht wapen beschikt, indien zij erin slaagt een logisch consistente schets te geven van een staatsvormingsproces die bij toetsing aan de werkelijkheid slechts defect blijkt te zijn in de morele vooronderstellingen. Wanneer men Nozicks theorie aan de historische werkelijkheid toetst dan ligt slechts één conclusie voor de hand. Zijn overtuiging dat het *feitelijk* machtsmonopolie als *feit* niet en als *middel* tot handhaving van de rechtsorde slechts in bescheiden mate individuele rechten schendt, berust op een gigantisch vooroordeel. Dit vooroordeel is een natuurlijke consequentie van Nozicks aprioristische aanpak. Nozicks logisch-epistemologische schets heeft mijns inziens mede daarom zo'n zuiverende werking dat daarin duidelijker dan waar ook de vooroordelen van die historici manifest worden, die hun ogen dicht doen en niet de werkelijke maar een ideale geschiedenis reconstrueren.

Noten

- 1 Het onderstaande artikel is mede het resultaat van de vruchtbare gedachtenwisselingen die plaats vonden tijdens het werkcollege over Nozick, door mij gegeven gedurende het eerste semester van het studiejaar 1976/'77 aan de TH Delft. Dank ben ik vooral verschuldigd aan mijn vakgroepgenoten S. J. Doorman en T. de Jong die mij met hun inspirerende kritiek zeer hebben gesti-

muleerd. Voor de hier verdedigde opvattingen dragen zij uiteraard geen verantwoordelijkheid.

- 2 Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, New York 1974. Tussen () geplaatste paginanummers verwijzen naar Nozicks tekst.
- 3 Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Deel II.
- 4 Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Deel III.
- 5 Nozick beschouwt het ontstaan van de staat als een 'invisible-hand-process'. Een onzichtbare hand-verklaring voor het ontstaan van de staat maakt een contract-theorie overbodig. Vergelijk ook § 4.
- 6 'An ordered couple of sentences (T, C) constitutes a potential explanation for a singular sentence E if and only if the following conditions are satisfied: 1. T is essentially generalized and C is singular. 2. E is derivable in L from T and C jointly; 3. T is compatible with at least one class of basic sentences which has C but not E as a consequence', C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*, New York 1965, p. 278.
- 7 Nozick hanteert de term *ultra*-minimaal om aan te geven dat er weliswaar sprake is van een machtsmonopolie, maar nog niet van rechtsbescherming van allen op het territoir.
- 8 Voor het begrip 'contrafinalité' zie J. P. Sartre, *Critique de la Raison Dialectique*, vooral de p. 225-261. Een van de door hem aangevoerde voorbeelden van 'contrafinalité' is de geldcirculatie ten tijde van Philips II. Hij ontleent dit voorbeeld aan Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Parijs 1949. Vergelijk hieruit vooral deel II, hoofdstuk II: Les Economies: les métaux précieux, les monnaies et les prix.
- 9 Vergelijk ook § 10, vooral het laatste gedeelte.
- 10 Vergelijk ook § 10.
- 11 Idem.
- 12 Bij mijn interpretatie baseer ik me vooral op I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Voor de betekenis van het begrip 'Menschheit', vgl. ook R. Eisler, *Kant-Lexikon*, Berlijn, 1930/Hildesheim, 1964.
- 13 Vgl. J. P. Sartre, o.c. p. 205: 'le groupe en la nation est défini "par ses excédentaires"; il faut qu'il se réduise numériquement pour subsister'.

Geraadpleegde literatuur

- 1 F. Braudel, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Parijs 1949.
- 2 L. Davis, Comments on Nozicks Entitlement Theory, *The Journal of Philosophy*, vol. LXXIII, no. 21 (dec. '76), p. 836-844.
- 3 R. Eisler, *Kant-Lexikon*, Hildesheim, 1964.
- 4 P. Gardiner (ed.), *Theories of History*, New York 1959.
- 5 A. H. Goldman, The Entitlement Theory of Distributive Justice, *The Journal of Philosophy*, vol. LXXIII, no. 21 (dec. '76), p. 823-835.
- 6 C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*, New York 1965.
- 7 I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*.
- 8 P. C. Lehning, Een filosoof van de vrijheid protesteert tegen gelijkheid, *De Gids*, 1/2 1976, p. 73-95.
- 9 D. B. Lyons, Rights against Humanity, *The Philosophical Review*, LXXXV, 2 (april '76), p. 208-215.
- 10 J. P. Sartre, *Critique de la Raison Dialectique*, Parijs 1960.

SIXTH BIENNIAL MEETING OF THE PHILOSOPHY OF SCIENCE ASSOCIATION

TIME: October 28–30, 1978

PLACE: Jack Tar Hotel, San Francisco

The Philosophy of Science Association will hold its Sixth Biennial Meeting at the Jack Tar Hotel, San Francisco, on October 28–30, 1978. The program will include symposia and invited papers as well as sessions devoted to the presentation of contributed papers. Contributed papers will be pre-printed as the first volume of *PSA 1978*. The symposia and invited papers will be printed later as the second volume.

The submission of contributed papers is invited. Contributed papers on any topic in the philosophy of science are welcome. They may be written from any philosophical standpoint. Maximum length is 3500 words and the closing date for submission is March 1, 1978. Two copies, each including a 100 word abstract, should be prepared in double space typescript. Blind refereeing will be used so that the author's name and institution must be on a separate cover page. These materials should be sent to the Chair of the program committee, Ian Hacking, Department of Philosophy, Stanford, California 94305, USA. *PSA* is primarily interested in papers that the authors believe are ready for publication. However, papers involving work in progress which the author wishes to present at the meeting but for which publication in the proceedings would be premature will also be considered. When submitting such a paper the author should indicate that the paper is not ready to be considered for publication and is being submitted for possible presentation only.

Authors of accepted papers which are to be published will be responsible for completing a camera-ready typescript. Final instruction for this copy will be mailed with the letter of acceptance. The instructions pertain to both format and style. Initial preparation of the paper in accordance with the style guidelines for the camera-ready copy will facilitate preparation of the camera-ready copy. Consequently potential contributors are encouraged to prepare their manuscripts in accord with the style instructions before submitting their original manuscript. Copies of the instructions are currently available upon request from the *PSA* Business Office, 18 Morrill Hall, Department of Philosophy, Michigan State University, East Lansing, Michigan 48824 USA. The deadline for receipt of the camera-ready copy will be June 15, 1978. Authors of papers accepted for presentation only will be asked to provide a 500 word abstract by June 15.